

PIRKLIŲ TEISINIS APIBRĖŽIMAS IR SOCIALINĖ TAPATYBĖ RUSIJOS IMPERIJOJE XIX A. PABAIGOJE – XX A. PRADŽIOJE*

Aelita Ambrulevičiūtė

Lietuvos istorijos instituto XIX a. istorijos skyriaus
jaunesnioji mokslo darbuotoja
humanitarinių mokslų daktarė
Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius
El. paštas: aelita@fan.lt

Straipsnyje nagrinėjamas Rusijos imperijos teisėje formuojamas pirklių socialinės ir ekonominės veiklos bei jų socialinės padėties įsivaizdavimas XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. Šiuo laikotarpiu keitėsi pirklių teisinė ir socialinė padėtis, taip pat pirklių savęs vertinimo kriterijai, socialinė tapatybė. Šie pokyčiai atskleidė pirklių teisinio ir socialinio identifikavimo Rusijos imperijoje problemas.

This paper analyzed how socio-economic activity of merchants and how their social situation was formed by the law of the Russian Empire at the end of the 19th century – the beginning of the 20th century. During this period, merchants changed the legal and social status as well as they changed self-evolution criteria and their social identity. These changes revealed the merchants if legal and social identification in the Russian Empire.

Įvadas

Valstybių teisinė bazė ir visuomenių socialinė struktūra yra svarbus humanitarinių mokslų tyrimų objektas. Šios krypties tyrimai paprastai apima skirtingų luomų, įvairių socialinių sluoksnių teisinę padėtį, socialines galimybes, įstatymų nustatytų rėmų ir socialinių apribojimų sąsajas. Tokiu kontekstu tiriama Rusijos imperijos teisinė bazė ir pirklių socialinė padėtis.

Nagrinėdami Rusijos imperijos teisės aktus, mokslininkai pabrėžė pirklių, kaip

ypatingos socialinės grupės, padėtį visuomenėje, aiškino ekonominės veiklos potencialo ir teisinių galimybių sąveiką, taip pat pažymėjo įstatymų įtaką pirklių sluoksniui susiformuoti, nagrinėjo pirklių socioekonominės perspektyvas ir jų įgyvendinimo galimybes, analizavo Rusijos imperijos taikomų įstatymų efektyvumą, įstatymų įtaką pirklių sluoksnio ekonominei veiklai ir socialinės padėties kaitai. Šia kryptimi dirbę mokslininkai analizavo įstatymų poveikį pirklių sluoksnio dinamikai, ekonominei ir socialinei veiklai [43; 50; 52; 55; 56]. Kreipdami dėmesį į įstatymų įtaką pirklių sluoksnio formavimuisi ir raidai, Rusijos mokslininkai aptarė jo

* Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos mokslo tarybos remiamą mokslininkų grupės iniciatyva parengtą projektą „Lietuvos tradicinio elito tapatybės XIX a. pabaiga – XX a. pradžia“. Sutarties nr. MIP-027/2011.

socialinę sudėtį [47; 48; 59], pirklių kasdienio gyvenimo ypatumus, visuomeninės veiklos aspektus [49; 51; 53; 54; 58].

Lietuvos istoriografijoje pirkliams skirti darbai apima šios visuomenės grupės ekonominę veiklą, nagrinėja buržuazijos formavimosi procesą [44–46]. Pastaraisiais metais XIX a. pirklių sluoksnio tyrimai istoriografijoje taip pat nedaug tepasistūmėjo į priekį. Galima paminėti vos keletą Tamaros Bairašauskaitės ir Remigijaus Cinvinsko darbų, kuriuose teisinė padėtis aptarta bendru socialinių tyrimų kontekstu, daugiausia pabrėžiama pirklių socialinė ir ekonominė padėtis, etnokonfesinė sudėtis, pirklių vaidmuo socioekonominėje srityje [38–41]. Tačiau Rusijos imperijos formuojamas pirklių socioekonominės veiklos ir jų socialinės padėties išsivaizdavimas aiškintas per įstatymų prizmę, tik iš dalies atskleidė pirklių teisinio ir socialinio identifikavimo Rusijos imperijoje sunkumus.

Todėl tyrimo objektu pasirinkta – pirklių identifikacija ir jų tapatybės raiška Rusijos imperijos teisėje antrojoje XIX a. pusėje – XX a. pradžioje.

Žemutinė tyrimo chronologinė riba – XIX a. septintajame dešimtmetyje pradėtos prekybos ir kitų verslų mokesčių reformos (1861 m. pakeistas Mokesčių įstatymas, dar kartą pakeistas 1863 m. ir 1865 m. papildytas), kurios pakoregavo pirklių veiklos galimybes. Šie įstatymai be didesnių pakeitimų veikė iki pat 1898 m. paskelbtų „Nuostatų dėl valstybės verslo mokesčio“, kurie panaikino privalomą registraciją pirklių gildijoje. Viršutinė riba – 1914 m., kai, prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, pasikeitė politinė situacija.

Šio straipsnio tikslas – nagrinėjant Rusijos imperijos prekybinės ir pramoninės veiklos bei mokesčių įstatymus išanalizuoti pirklių teisinį ir socialinį identifikavimą.

Pagrindiniai šaltiniai: 1) Pilnas Rusijos imperijos įstatymų rinkinys (Полное собрание законов Российской империи (Собрание первое, 1830 (toliau – ПСЗ-1); Собрание второе, 1867 (toliau – ПСЗ-2); Собрание третье, 1887 (toliau – ПСЗ-3)) ir Rusijos imperijos įstatymų sąvadas (Свод законов Российской империи, 1913 (toliau – СЗ)), kurie leido nustatyti ne tik pirkliams skirtų įstatymų bazę, bet ir valstybės jų vietos ekonomikos srityje ir socialinėje struktūroje išsivaizdavimą; 2) Lietuvos valstybės istorijos archyve (Vilniaus miesto dūmos (f. 937) ir Vilniaus gubernijos mokesčių komisijos (f. 517) fondai), Kauno apskrities archyve (Kauno gubernijos valdybos (f. I-49) ir Kauno miesto dūmos (f. I-61) fondai) bei Rusijos valstybės istorijos archyve Sankt Peterburge (Finansų ministerijos Prekybos ir manufaktūrų departamento (f. 20) ir Heroldijos departamento (f. 1343, ap. 39) fondai) saugoma dokumentinė medžiaga ypač svarbi nagrinėjant pirklių socialinį identifikavimą XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. Archyvuose išlikusios bylos dėl garbės piliečio vardo suteikimo pirkliams ir pirklių tarnybos lapų išrašai (формулярные списки) padėjo geriau išryškinti valstybės formuojamą pirklio tapatybę, pirklių socialinės veiklos vertinimus. Pirklių dvasinių testamentų tekstų analizė padėjo išnagrinėti pačių pirklių požiūrį į socialinius įsipareigojimus visuomenei, nustatyti jų visuomeninės veiklos lauką.

Pirkliai imperijos teisėje ir socialinėje aplinkoje

Rusijos imperijoje teisę įsirašyti į pirklių gildiją turėjo bajorai, miestiečiai, valstiečiai ir užsieniečiai [20, c. 94–115]. Lietuvoje įsigalėjus Rusijos imperijos įstatymams,

minimalus kapitalo dydis, suteikiantis teisę įsirašyti į pirklių gildiją, buvo 2 000 rub., nuo 1807 m. – padidėjo iki 8 000 rub., o 1863 m. įstatymu panaikinus trečiąją pirklių gildiją, norint įsirašyti į gildiją, reikėjo deklaruoti ne mažesnę kaip 20 000 rub. kapitalą [24; 26, ct. 35; 30, ct. 14; 32, ct. 13]. Pirkliu buvo laikomas asmuo, skelbęs tam tikrą valstybės nustatytą kapitalo minimumą, sumokėjęs valstybės mokesčius, pateikęs sumokėtų mokesčių kvitą ir savo vardu išsipirkęs gildijos liudijimą (į liudijimą galėjo būti įrašyti šeimos nariai, kurie taip pat buvo registruojami gildijoje) [32, ct. 84; 36, ct. 537–547].

Pirklių skirstymas į gildijas priklausė nuo veiklos srities pasirinkimo, *pagal sąžinę* deklaruojamo kapitalo dydžio, nuo kurio priklausė mokesčiai ir išperkamųjų liudijimų kategorijos¹. Pirklių skirstymas

¹ 1861 m. peržiūrėjus pramonės ir prekybos bei mokesčių įstatymus, valstiečiams lygiai su kitais imperijos gyventojais buvo suteiktos pramoninės ir prekybinės veiklos teisės. 1863 m. vietoj trijų gildijų paliktos dvi: į pirmosios gildijos pirklius buvo užrašomi asmenys, turintys nuo 50 000 rub. kapitalo ir teisę verstis užsienio ir vidaus visų rūšių prekyba visuose imperijos regionuose vietinės gamybos ir importuotomis prekėmis asmeniškai ar tarpininkaujant valdytojui be kapitalo apyvartos apribojimų, laikyti prekybos kontorą, turėti parduotuves, sandėlius prekėms sandėliuoti ir didmeninei prekybai be įmonių skaičiaus apribojimų, už kiekvieną įmonę sumokant nustatytą bilietų mokestį, laikyti krautuves ir parduotuves tos apskrities gyvenvietėse, kur buvo išpirktas ir registruotas verslo liudijimas, steigti fabrikus, gamyklas ir amatininkų dirbtuves, už kiekvieną įmonę sumokant nustatytą mokestį, taip pat verstis finansinėmis operacijomis, sudarinėti rangos sutartis su valstybe ir privačius sandorius, išlaikyti akcines ir pajines bendroves, bankus ir komisierių namus, draudimo, transporto ir laivyno įmones. Antrosios gildijos pirkliai (deklaravus ne mažesnę kaip 20 000 rub. kapitalą) turėjo teisę verstis užsienio ir vidaus mažmenine prekyba, išlaikyti fabrikus, gamyklas ir amatininkų dirbtuves, už kiekvieną įmonę sumokant nustatytą mokestį ir kuriose dirbtų ne daugiau kaip 16 darbuotojų, sudarinėti rangos sutartis (vienos sutarties suma neturėjo viršyti 15 000 rub.), išlaikyti informacijos ir maklerių kontorą, vaistines, spaustuves, litografijas, karčemas, transporto

pagal turimą kapitalą suteikė jiems skirtingas verslo galimybes ir socialines privilegijas². Taip valstybė siekė užtikrinti diferencijuotas, bet garantuotas įplaukas nuo fiksuoto dydžio pirklių kapitalo. Socialiniu požiūriu iki XIX a. pabaigos priklausymas vienai iš gildijų reiškė diferencijuotas teises ir privilegijas bei įvairias galimybes siekti prestižinio socialinio statuso [38, p. 30–31].

Imperijos teisinėje struktūroje pirkliai nebuvo išskirti į atskirą socialinę luomą, tačiau suteiktos privilegijos pavertė juos ypatinga miestų gyventojų grupe, o pirmosios gildijos pirkliai buvo pavadinti „ypatingai garbingų žmonių klase valstybėje“ (особый класс почетных людей в государстве) [26, ct. 28; 36, ct. 554].

Nuo pat gildijų įsteigimo pradžios valstybė rodė palankumą stambiajam verslui, suteikdama jam įvairių privilegijų, pabrėždama išskirtinę verslininkų padėtį ir aukštesnę socialinę statusą visuomenėje, bet aukščiausią socialinę statusą paliko

įmones. Taip pat pirmosios ir antrosios gildijos pirkliai galėjo verstis visais smulkiąjam verslui leistiniais verslais [29 ct. 23; 30, ct. 17, 26–43; 32, ct. 32–42].

² Pirmajai ir antrajai pirklių gildijoms nebuvo taikoma kūno bausmė, buvo leidžiama važinėti dvikinke karieta. Trečiosios gildijos pirkliai galėjo važinėti vienkinčiais vežimais. Nuo 1807 m. pirmosios gildijos pirkliai gavo asmeninę teisę lankytis caro dvare, segėti špagą (dėvint rusiškus apdarus – kardą), važinėti keturiais arkliais kinkytą karieta. Visų gildijų pirkliai buvo atleisti nuo rekrutų prievolės ir pagalvės mokesčio. Pirmosios gildijos pirkliai, besiverčiantys vien didmenine prekyba arba stambiaus masto finansinėmis operacijomis, buvo vadinami negociantais, besiverčiantys vien finansinėmis operacijomis galėjo vadintis bankininkais. Pirkliai buvo renkami į vietos savivaldos organus, prekybos deputatais ir kita. Nuo 1824 m. daugiau kaip 12 metų išbuvę pirmoje gildijoje galėjo siekti komercijos patarėjo vardo. Pirkliai galėjo tikėtis gauti ordiną už ypatingus nuopelnus, turėjo teisę prašyti priimti jų vaikus į civilinę tarnybą, leisti studijuoti universitetuose ir kitose mokslo įstaigose [21, ct. 92–119; 23, ct. 1–5, 15–20; 26, ct. 21–25].

tik bajorų luomui. Tačiau 1800 ir 1810 m. suteiktos ir 1824, 1852, 1860 ir 1906 m. patvirtintos privilegijos pirkliams atvėrė ypatingą galimybę siekti pareigų valstybės tarnyboje³, o nuo 1832 m. balandžio 10 d. Nikolajaus I manifesto pirkliams buvo suteikta galimybė siekti garbės piliečio vardo⁴. Taip XIX a. pabaigoje pirkliams, nors ir neišskirtiems į luomą, Rusijos imperijos teisinėje sistemoje buvo suteiktas ypatingas socialinis statusas, legituota jų komercinė veikla ir nustatyta išskirtinė vieta socialinėje struktūroje – aukštesnysis miestiečių sluoksnis su apibrėžtomis socialinėmis privilegijomis.

Pirklių gildija buvo įteisinta kaip savitas verslo susivienijimas ar korporacinė organizacija, kurios nariams valstybė suteikė tam tikras socialines garantijas (privilegijas) ir galimybę siekti prestižinio socialinio statuso kaip atlygį už ekonominę veiklą. Kitaip sakant, tai buvo imperijos leidimas ir paskata daugeliui iniciatyvių, apskuresnių, verslesnių imperijos gyventojų imtis privačios komercinės veiklos ir

turėti galimybę „nusipirkti“ socialinių garantijų „paketą“, kurio „turinys“ priklausė nuo pasirinktos verslo kategorijos ir verslo sėkmės.

Vis dėlto komercija besiverčiančios gyventojų grupės radimasis prasidėjo nepriklausomai nuo valstybės siekių. Todėl negalima teigti, kad vien dėl valstybės fiskalinės politikos buvo dirbtinai suformuota ši ekonomiškai veiklių gyventojų grupė. Dažniausiai valstybė tik juridiskai įrėmina jau egzistuojančias arba stichiškai dėl tam tikrų socialinių, politinių, kultūrinių ar ekonominių aplinkybių susiformavusias institucijas [42, p. 14–22]. Valstybė tik teisiškai įformino ir stambaus verslo pakopų sistemą ir pritaikė ją savo fiskaliniams tikslams. Kitaip tariant, siekdama užtikrinti garantuotas biudžeto įplaukas, ji legalizavo jau susiklosčiusią stambesnio verslo struktūrą ir joje dalyvaujančias grupes, nustatydamą tam tikrus verslo mokesčius, ir jai pritaikė juridinę terminiją. Įteisinus pirklių sluoksnį, tolesnė komercinė veikla tapo visapusiškai priklausoma nuo valstybės socialinės ir ekonominės politikos: caro administracijos planų ir siekių, manipuliavimų ir įpareigojimų, paskatų ir pripažinimo.

Juridinės sistemos pagrindu imperija suformavo elitinę miestiečių grupę, padalytą į gildijas, turinčias įteisintas galimybes, privilegijas ir įpareigojimus. Tačiau pirklių gildijų sistema rėmėsi ne tik juridiniu, bet ir socialiniu statusu.

Pirklių, kaip juridiskai išskirtos grupės, identifikavimą pirmiausia žymėjo atleidimas nuo rekruto prievolės ir žeminančio pagalvės mokesčio⁵. Šis mokestis iš esmės

³ Už prekybos srities plėtojamą pirklys galėjo gauti komercijos patarėjo garbės vardą, o už nuopelnus manufaktūros pramonėje – manufaktūros patarėjo vardą. Šios pareigos prilygo VIII klasės valstybės tarnautojo rangui [22; 25, ct. 11, 12; 26, ct. 23; 28, ct. 2; 36, ct. 552].

⁴ Garbės piliečio vardas buvo suteikiamas arba iki gyvos galvos (asmeninis), arba paveldimas. Iki 1865 m. kilminiais garbės piliečiais galėjo tapti pirmosios gildijos pirkliai, sėkmingai plėtoję veiklą pirmojoje gildijoje daugiau kaip 10 metų, antrojoje – daugiau kaip 20 metų. Vėliau garbės piliečio vardo galėjo siekti pirkliai, išbuvę pirmojoje gildijoje daugiau kaip 20 metų. Garbės piliečiai turėjo tas pačias pagrindines privilegijas kaip ir pirkliai, bet šis vardas (skirtingai nei pirklių) buvo paveldimas ir suteikė teisę vadintis „Jūsų kilnybė“. Garbės piliečio vardas garantavo didesnę stabilumą, pirklių viršūnei užtikrindavo stabilią padėtį, nes buvo paveldimas ir nepriklausė nuo kasmet skelbiamo kapitalo dydžio, leido išlaikyti privilegijuotą padėtį netgi neišpirkus gildinio verslo liudijimo [27, ct. 9–15; 31, ct. 1; 36, ct. 514].

⁵ Pats pagalvės mokestis nebuvo finansškai labai sunkus. Tačiau priklausymas žemutiniam mokestiniam sluoksniui turėjo juridinę reikšmę: jam priklausiusiems

apibrėžė gyventojų socialinę padėtį, buvo privilegijuotų ir neprivilegijuotų sluoksnių atskirties ženklas, įtvirtinęs griežtai hierarchinę visuomenės struktūrą, ir atitiko valstybės socialinę politiką. Todėl toks „dosnus“ imperijos žingsnis, persikistant privilegijuotų ir neprivilegijuotų gyventojų grupių atskyrimą, sprendžiant, kuri visuomenės dalis bus įtraukta į apmokestintos grupės rejestrą ir kuri bus išbraukta, rodė ypatingą valstybės dėmesį pirkliams.

Pirmosios ir antrosios gildijos pirkliams nebuvo taikoma kūno bausmė, ir tai juos prilygino bajorams. Aukštesnės socialinės padėties pripažinimą, kaip jau buvo minėta, rodė leidimas važinėti karieta (trečiajai gildijai – vieninkiu vežimu), o pirmosios gildijos pripažinimas aukštesniu visuomenės sluoksniu, atsižvelgiant į jų turtinę padėtį ir komercinę praktiką – leidimas lankytis caro dvare, dėti gubernijos mundurą ir segėti špagą, per simbolius kilstelėjo pirklius iki bajorų. Formuojant ekonominį elitą valstybės panaudota socialinių simbolių ir paskatų sistema pirkliams leido viešai demonstruoti savo aukštesnį visuomeninį statusą ir ilgainiui keisti visuomenės požiūrį, formuoti „kapitalo aristokratų“ įvaizdį.

Pirklių privilegijos nebuvo nei paveldimos, nei suteikiamos iki gyvos galvos, bet skiriamos už tam tikrą ekonominę veiklą, tad, neišpirkęs prekybos liudijimo, pirklys buvo šalinamas iš gildijos, o jo verslo įmonės buvo uždaromos [32, ct. 31]. Todėl nesėkmės arba bankroto atveju, netekęs kapi-

talo ar atsisakęs verslo, pirklys prarasdavo ne tik kapitalą, bet ir socialinę padėtį. Taip ekonominė veikla buvo susieta su socialiu statusu, o imperijos jurisdikcija pirklius išskyrė kaip specifinę, susietą su tam tikra ekonominės veiklos kategorija, finansine galia besinaudojančią grupę, kurios ypatumus apibrėžė verslo krypties pasirinkimas, turtas, komercinis aktyvumas ir asmeninės savybės.

Iki XIX a. pabaigos imperija socialinės politikos priemonėmis nuosekliai ir sistemingai formavo ne tik stambaus verslo, bet ir ekonomiškai stiprią verslininkų grupę, miestų elito sluoksnį. Tokio sluoksnio rėmimas galėtų reikšti, kad pirkliams valstybė skyrė vieną iš svarbiausių vaidmenų valstybės ekonominiame gyvenime, o jiems patikėta antrinė funkcija – suteiktos vietos miestų savivaldoje ir miestų valdymas⁶ – turėjo atsverti bajorijos dominavimą žemietijose ir miestų savivaldos institucijose.

Dalyvavimas valdant miestą turėjo leisti pirkliams ir kaip miestiečiams, ir kaip nekilnojamojo turto savininkams – pasijusti miestų šeimininkais, besirūpinančiais bendra gerove. Taip dalis tik nuo valstybinės politikos priklausiusių socialinio gyvenimo sričių galėjo pereiti į miestų savivaldą įtrauktų miestiečių, tame tarpe verslo sluoksnių, žinion ir atsakomybėn. Kartu valstybė gavo galimybę nusimesti dalį socialinės naštos, paversdama ją ir pirklių rūpesčiu. Ilgainiui turėjo keistis ir pirklių, įtrauktų į visai miesto bendruomenei reikšmingą veiklą, požiūris į socialinę aplinką, rastis socialinės savimonės ir atsakomybės užuomazgų.

buvo taikoma kūno bausmė, ribojamos teisės (pavyzdžiui, judėjimo laisvė, o tai reiškė mobilumo (ir socialiniu, ir geografiniu požiūriu) apribojimus, ir apsunkinančias pareigas (pavyzdžiui, tiekti rekrutus). Dalijimas į mokestinius ir nemokestinius sluoksnius išliko iki pat 1887 m. mokesčių reformų, kai buvo panaikintas pagalvės mokestis [57, c. 138–139].

⁶ Valstybė pirkliams suteikė rinkimų teisę, kurią pirkliai gavo arba kaip gildinių liudijimų turėtojai, arba kaip nekilnojamojo turto (namų, žemės sklypų) savininkai [26, ct. 30; 33, ct. 24].

Visuose aptiktuose pirklių „dvasiniuose testamentuose“ įrašyti paaaukojimai po mirties: nuo vienkartinės išmokos iki nuolatinės paramos. Tarkim, Kauno pirklys Berelis Fridmanas dvasiniame testamente nurodė, kad po jo mirties būtų paaaukota po 50 sidabrinių rub. labdaros bendrovei „Krentančiųjų atrama“ [Подпора падающим] ir žydų prieglaudai [6]. Kitas pirklys, Zelmanas Kaganas iš Telšių, persikėlęs gyventi į Sankt Peterburgą, taip pat testamente nurodė, kad po jo mirties būtų paaaukota 1000 rub. (po 50 rub. kasmet) Telšių žydų berniukų valstybinės mokyklos neturtingų mokinių drabužiams ir avalynei [14]. Geras pavyzdys – pirklio Zelmano Zislios testamentas. Pirklys įpareigojo dešimčiai išrinktų asmenų, studijuojančių Dievo įstatymą, perduoti 100 rub., kad jie 30 dienų lankytųsi Zislios namuose, skaitytų Talmudą ir maldas. Tačiau racionalus pirklio mąstymas lėmė, kad jis įpareigojo skirtą sumą išmokėti ne iš karto, bet mokėti visus metus po 2 rub. per mėnesį. Be to, įamžindamas savo atminimą, pirklys liepė išdalyti po 10 rub. varguoliams savo mirties dieną ir mirties metinių dieną ir per mirties metines 25 rub. paaaukoti naujos religinės mokyklos fasadui tinkuoti, 15 rub. – naujoms krosnims, 9 rub. – miežiams varguoliams pirmųjų Velykų dieną po jo mirties [5].

Vienas iš turtingiausių Vilniaus pirklių Judelis Apatovas 1867 m. kovo 14 d. testamentu perleido posesiją nr. 1197 *maloniems Dievui ir labdarintiems tikslams*, paaiškindamas, kad „*Dievui malonūs tikslai pasiekiami amžiams įkūrus žydų mokyklėlę ir sinagogą su visomis priemonėmis ir šventomis knygomis, o labdaringas tikslas pasiekiamas, įkūrus prieglaudą ir suteikus amžiną išlaikymą 10-čiai maldininkų specialioje patalpoje su stalų ir*

kitais būtiniais daiktais, taip pat išmokėjimu jų šeimų nariams pašalpu“. Apatovas šioms išlaidoms skyrė pajamas iš posesijos nr. 1977 nuomos ir nurodė, kad „*minėtai mokyklėlei ir sinagogai amžinai priklausys visas jo namas nr. 1977 su visais pastatais ir reikmenimis iki paskutinio skatiko*“. Be to, buvo nurodyta, kad šio namo niekas neturėjo teisės įkeisti, užstatyti ar perduoti, o mokyklėlėje nuolat turi būti 10 maldininkų žydų apeigoms atlikti [3]. Testamentas sudarytas taip, kad turto paveldėjimo teisę nei vaikai, nei patys dvasininkai negalėtų užginčyti. Tai rodo, kad Judeliui Apatovui labdaringa veikla, ko gero, buvo ne vien atjauta artimam. Apskritai beveik visuose rastuose dvasiniuose testamentuose daugelis pirklių aukojimų buvo skirta bažnyčių ar / ir sinagogų, mokyklų paramai, dvasininkams ir kitų religinių apeigų tarnautojams išlaikyti.

Dažnos aukos religinėms institucijoms rodo bendras kultūrinės laikotarpio nuostatas: ši praktika gali būti siejama ir su įprasta tai epochai individualaus moralinio „nuodėmių atpirkimo“ sentimentu raiška, ir su socialiai orientuotu pirklių siekiu įsi-amžinti labdara. Rusijos istoriografijoje taip pat dažnai pabrėžiama, kad pirklių labdaringa veikla susijusi su religingu nuodėmių išpirkimu [51, c. 24–25; 54, c. 37–39; 58, c. 18], t. y. su egzistenciniais dalykais.

Tačiau kaip gailėstingumo išraiška labdaringumas buvo paverstas pirklių socialinio įvaizdžio dalimi, jų „dvasine pareiga“, o savanoriška labdara, kaip parama skurstantiems ir lėšos kitoms socialinėms reikmėms pasitelkiant pasiturinčius gyventojų sluoksnius, leido spręsti valstybės finansines problemas.

Nors piniginiai aukojimai ir valstybei palankiomis sąlygomis sudarytos rangos

sutartys nesuteikė galimybės įgyti aukštesnį rangą (чин), bet buvo pažymimi suteikiant medalius ir labdaringą veiklą buvo įprasta minėti kaip nuopelną, siekiant garbės piliečio vardo. Pavyzdžiui, jau minėto Judelio Apatovo byloje labdaringa veikla buvo nurodoma kaip pranašumas garbės piliečio vardui gauti. Vilniaus karo gubernatoriaus, Gardino, Kauno ir Minsko generalgubernatoriaus liudijime apibūdinant Apatovą rašoma, kad jis, „uolus ir tvarkingas pirklys, besiverčiantis valstybės rangos sutartimis ir tiekimu, atliko jas nepriekaištingai, bankroto neskelbė ir jokiomis bausmėmis baudžiamas nebuvo <...>, ne kartą dosniai aukojo kariuomenės reikmėm ir apskritai pasižymėjo ypatingu žmogiškumu ir rūpestingumu labdaringoje ir Dievui malonioje veikloje, dosniai aukodamas ir žydų, ir krikščionių maldos namas bei labdaros įstaigoms; taip pat nesitikėdamas apdovanojimo apsiimdavo atlikti visuomeninius miesto labui darbus ir visuomet pasižymėjo naudinga veikla komercijos ir visuomenės reikaluose“ [19].

Kaip pirklių nuopelnas nurodomi tokie visuomenei naudingi poelgiai: parama kariuomenei, varžytinėse sumažinta kaina, suteikta labdara, mokyklos statybų finansavimas, kaip girtinos savybės nurodomas „stropumas“, „naudinga veikla“, tai, kad „puikiai ir uoliai vykdė prekybos ir pramonės įmonių priežiūrą“, padėjo rinkti papildomą prekybos ir pramonės įmonių mokestį, daug prisidėjo išaiškindamas prekybos pažeidimus ir didindamas prekybos mokesčių rinkliavą [2; 4; 15–17]. Šios ir panašios kaip pranašumai įvardijamos savybės rodo ir valstybės vidaus politikos institucijų kuriamą idealų pirklio vaizdinį: dosnų ir sąmoningą imperijos valdinį, visuomeninio ir religinio gyvenimo rėmėją.

Labdaringoje ir visuomeninėje veikloje pirmiausia buvo pasiektas abipusės naudos kompromisas: pirkliai valstybei sumokėdavo mokesčius ir teikė įvairaus pobūdžio kitų materialių ar tarnybinių paslaugų, savo ruožtu iš valstybės pirkliai gaudavo leidimą komercinei ir visuomenei veiklai ir apdovanojimų.

Dažnai pirkliai už labdaringą veiklą išsireikalaudavo įvairių nuolaidų. Pavyzdžiui, Vilniaus antrosios gildijos pirklio Aleksandro Zavadskio prašyme dėl mokesčių mažinimo paaiškinta, kad mažesniuose miesteliuose maisto produktų kainos buvusios didelės, gyventojai neturėdami kitos išeities buvo priversti pirkti prekes didesne kaina, todėl „siekdamas būti naudingas“ [matyt, turima galvoje nauda valstybei ir visuomenei – A. A.], kartu su kitais bajorais, A. Zavadskis atidaręs keletą Vilniaus maisto krautuvų filialų miesteliuose ir, sumažinęs maisto kainas, iki minimumo sumažino ir savo paties pelną. Taip gyventojai gavo galimybę pirkti šviežius ir sveikus maisto produktus mažesne kaina, bet krautuvų savininkai didelių pajamų iš to neturėjo. Todėl Zavadskis prašė sumažinti „jo įmonėms per didelį 13,6 rub. mokestį“ [18].

Labdaringa veikla, tegu ir tikintis valdžios nuolaidų, formavo „dvasinės pareigos“ savimonę pirklių sluoksniuose. Turtingi pirkliai, nesivertę jokių mecenavimu, greičiausiai neturėjo gero vardo. Uždarumas ir abejingumas visuomenės reikalams, kultūriniam gyvenimui galbūt buvo net smerkiami visuomenės. Visuomenė pirklių aukojimus greičiausiai laikė savanoriškais, bet ir priderančiais aktais. Pirklių aukos tapo kasdienio gyvenimo dalimi, tačiau jų paplitimą lėmė ir valstybinių paskatų visuoma, ir visuomenės lūkesčiai ar spaudimas.

Pirkliams buvo svarbu padaryti matomus „atjautos artimajam“ faktus, siekiant atitikti savo rato žmonių įvaizdį „formatą“, jei pasitelktume dabartinio komercinio elito slengą, ir įtvirtinti savo socialinį statusą parodomąja bendruomenei naudinga veikla. Pavyzdžiui, Kauno pirklys Leiba Markusas prašė leidimo pastatyti *Markusso* nakvynės namus [12], kai kurių labdaros organizacijų viešose ataskaitose buvo skelbiami aukotojų sąrašai ir aukojimų sumos. Kai kuriuose laikraščiuose buvo atskirai pranešama apie aukojimus. Turbūt tuo metu visuomenei buvo svarbus ne vien padarytų aukų rezultatas, bet ir įprastu dalyku laikomas aukotojo pavardės paviešinimas, pavyzdžiui, spaudoje.

Taip labdaringa veikla stiprino pirklių socialinę tapatybę, užtikrino, tegu dalinį, viešosios ir kultūrinės sričių privatų finansavimą, o ekonominės, komercinės veiklos raidą pozityviai susiejo su kultūrinio gyvenimo plėtra. Turtingi pirkliai aukodavo pinigų mokslo įstaigoms, ligoninėms, bažnyčioms ar sinagogoms steigti, remdavo miestų atstatymą, organizuodavo spaustuves, visuomenines bibliotekas (tai, kad trūksta ar nėra bibliotekų, buvo dažnai rašoma to meto spaudoje ir raginama prie šios akcijos prisidėti pirklius).

Kai kurie pirkliai aukodavo dideles sumas filantropiniams projektams – slaugos įstaigų, mokyklų, ligoninių, bibliotekų statybai arba tapdavo mecenatais, meno ir mokslo globėjais. Daugeliui jų verslas buvo pirmiausia galimybė įsitvirtinti kaip asmeniui, pasiekti aukštesnio socialinio statuso ne tik verslo, bet ir viešos veiklos dėka.

Rusijos imperijoje ši galimybė buvo ypač patraukli praturtėjusiems žemesniems ir beteisiam socialiniams sluoksniams –

valstiečiams, miestiečiams ir amatininkams, neturtingiems pirkliams, teisiškai apribotiems žydams. Šių sluoksnių žmonėms komercine veikla pasiekta padėtis visuomenėje ir privilegijos turėjo teikti ir asmeninį pasitenkinimą, leido jiems patirti išskirtinumo savo socialinėje terpėje jausmą – kitaip nei aukštesnių sluoksnių atstovams, įgijusiems savo teises ir privilegijas paveldint [50, c. 20].

Kita vertus, visuomenės luominio padalijimo, bajorijos dominavimo kontekste labdaringa veikla pirkliams buvo ir socialinio įsitvirtinimo, priartėjimo prie aukštesniųjų visuomenės sluoksnių būdas. Gana pastebimą faktą, kad dalis lėšų buvo skiriama labdarai, galima aiškinti ir socialine pirklių savimone, gal ir jų bendriją saistančia tapatybe: taip buvo siekiama asmeninio pripažinimo visuomenėje, bet ir paklūstama komercinio sluoksnio viduje susiklostančioms normoms. Vieša labdaringa veikla leido ir viešai pademonstruoti ekonominę galią, turtą, ir paneigti neigytus pirklių stereotipus.

Valstybės nustatyta teisė į komercinę ir socialinę veiklą, suteikiant mainais ir už tam tikrus išpareigojimus privilegijų, išskyrė pirklius iš tuometės visuomenės neluominių sluoksnių. Savo ruožtu tokia pirklių padėtis, kai besibaigiant XIX amžiui savo teisine ir socialine padėtimi jie beveik prilygo bajorams, lėmė ir stiprėjančią šio sluoksnio konkurenciją su „luomu“.

Rusijos istoriografijoje pažymima, kad po 1905–1907 m. revoliucijos verslininkų atsakomybės visuomenei idėja patekdavo ir į partijų programines kalbas. Iškilę pirklių atstovai viešai ragino verslo bendražygius perimti bajorijos socialines funkcijas, būti visaverčiais ir atsakingais, prisiimti atsakomybę už šalies likimą [50, c. 24].

Luominėje visuomenėje pirklių ekonominė veikla dar kėlė nepasitikėjimo jausmą, prekyba buvo laikoma negarbinga, moraliai nepriimtina veikla, apie pirklius dar buvo sakoma, kad tai sukčiai ir nedorėliai. Tokie komercinio sluoksnio apibūdinimai buvo dažni lietuviškoje periodinėje spaudoje, bet jau siekiant priešingo efekto: kviečiant, raginant pirklius išitraukti į tautinį-kultūrinį sąjūdį, imtis tokios viešos visuomeninės veiklos, kuri paneigtų prastą įvaizdį.

Socialinis komersantų tapatumas ir įvaizdis vis dėlto liko nevienodas ir nestabilus. Pirklių sluoksnis imperijos socialinėje struktūroje nebuvo aiškiai fiksuotas. Nors teisiškai apibrėžta imperijos teisėtvarkeje ekonominės veiklos pagrindu, bet neišskirta kaip atskira luomui prilygstanti bendrija, ši ekonominė grupė neįgijo ir aiškesnės socialinės tapatybės, apibrėžiamos kultūrinio ar visuomeninio vaidmens terminais.

Oficialiuose dokumentuose pateikiamos pirklių charakteristikos rodo reputacijos, tam tikrų asmens savybių svarbą: „lojalus“ ar „patikimas ir sąžiningas“, „garbingas ir švarios sąžinės“, „neturintis ydų ir nesavanaudis“, „protingi ir gabūs“, „uolūs ir gerbiantys visuomenės naudą“ [7; 13] ir panašūs apibūdinimai turėjo prioritetinių pirklių charakteristikų reikšmę.

Tai, į kokias pirklių savybes buvo atsižvelgiama suteikiant ekonominių teisių ir privilegijų patvaldinėje valstybėje, darė įtakos ir šio ekonominio sluoksnio socialinei savivokai. Teisiniame ir luominių perskyrų kontekste pirkliams buvo aktualūs ir bendri ekonominei jų grupei socialinio statuso reikalai. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje kai kuriose Rusijos imperijos pirklių bendruomenėse rūpintasi ne tik socialinės padėties išsaugojimo ir šio

sluoksnio sutelkimo reikalais, bet siekta ir jo teisinės padėties pakeitimo, reikalaujant suteikti privilegijuoto luomo statusą.

Buvo siūloma pirklio vardą teikti išbuvus ilgesnį laiką versle, suteikti vardo paveldėjimo teisę, kuri nebūtų priklausoma nuo gildinio liudijimo išpirkimo [52, c. 91]. „Ilgalaikiškumas“ turėjo atskirti pirklius nuo tiesiog prekybininkų ir komersantų, t. y. pirklys turėjo tapti verslininku, kurio versliniai gebėjimai ir sąžiningumas patikrinti laiko. Tai esą sutvirtintų pirklių kaip dorų ir sąžiningų verslininkų reputaciją, o galiojusi teisinė sistema, leidžianti įsirašyti į gildiją verslu ar prekyba besiverčiantiems asmenims be bendruomenės sutikimo, grėsė geram gildijos vardui. Štai kaip tokią padėtį komentavo Kijevo pirklių bendruomenės seniūnas: „*Kas gali didžiuotis naryste bendruomenėje, kurioje gali būti priregistruotas vakarykštis viešnamio laikytojas ar bet kuris kitokios garbės nedarančios veiklos atstovas? Nenuostabu, kad dauguma pirklių, ypač jų vaikai, priklausymą gildijai laiko pereinamąją pakopą siekiant garbingesnės padėties visuomenėje.*“ [11]

Kita vertus, dalis stambiųjų verslininkų, jų pačių priskyrimą pirklių gildijai galėjo laikyti tam tikru valstybės spaudimu. Aišku, suteiktos privilegijos išplėsdavo veiklos galimybes, suteikdavo socialinių garantijų ir atleisdavo nuo sunkinančių prievolių, tačiau įvardijimas „pirkliu“ buvo skiriamas neatsižvelgiant į žmogaus savivoką ar pasirinkimą. Pragyvenimo šaltiniu pasirinkęs, pavyzdžiui, prekių importą, ar steigdamas fabriką su didesniu nei 16 darbininkų skaičiumi, verslo žmogus automatiškai buvo įrašomas į pirklių gildiją [26], nes tai buvo vienintelė teisinė-socialinė šią ekonominę veiklą leidžianti kategorija.

Į klausimą – kiek Lietuvos gubernijų komersantų iš tiesų save laikė pirkliais, turbūt niekada nebus atsakyta, tačiau faktas, kad po 1898 m., kai buvo išleisti „Nuostatai dėl valstybės verslo mokesčio“ (Положение о государственном промысловом налоге), kuriais buvo atskirtos ekonominės veiklos formos nuo teisinės-socialinės pirklių kategorijos (žr. toliau), kone dvigubai sumažėjo antrosios gildijos pirklių skaičius (pavyzdžiui, Kaino gubernijoje 1897 m. buvo 70 pirmosios gildijos pirklių ir 900 antrosios, atitinkamai 1898 m. – 58 ir 768, 1899 m. – 70 ir 359 [37, p. 111; 59, c. 101]), rodo, kad bent jau pusei antrosios gildijos narių valstybės teisinėje sistemoje priskirtas pirklio statusas nebuvo reikšmingas.

Turbūt nemažai verslininkų vis dėlto nesitapatino su pirkliais; o „tikrų“ pirklių, iš pašaukimo, o ne iš būtinybės, buvo kur kas mažiau, nei rodo įrašai. Bendros pirklių skaičiaus dinamikos skirtumas rodo, kad pirklių socialinio tapatumo jausmas buvo silpnas, ir pagrindinis motyvas įsirašant į pirklių gildiją vis dėlto buvo privilegijos [59, c. 99–100]. Lietuvos gubernijose privilegijos aktualiausias turbūt buvo žydų tautybės pirkliams, kuriems atsivėrė galimybė apsigyventi už sėslumo zonos ribų, leisti vaikus į universitetus, nes nemažai pirklių šia galimybe pasinaudojo.

Pozityvus „doro“, „patikimo“ pirklio apibūdinimas dažniausiai buvo grindžiamas ilgalaikiškumu: tarsi patvirtinant tiek ir tiek metų pirkliu išbuvusio asmens verslinius gebėjimus, išreikštus įmokų valstybei dydžiu ir atitinkamu naudingumu „visuomenei“ laipsniu. Kiti svarūs argumentai susiję su teisėtvara – ar nepatyrė verslo bankroto, ar nedalyvavo kontrabandoje, nebuvo teisiamas ir tardomas, ar laiku

sumokėti mokesčiai. Trečias argumentas moralinis – ar nebuvo pastebėtas smerktinai besielgiantis [1; 8–10].

Aptariant pirklių teisinio apibrėžimo XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje klausimą reikia pasakyti, kad valstybės pirkliams skirtos funkcijos per visą XIX a. mažai tepasikeitė: beveik nekito pagrindinės pirklius iš kitų socialinių grupių išskiriančios privilegijos, likusios tokios pačios nuo amžiaus pradžios, o kai kurių privilegijų „netekimą“ reikėtų sieti ne tiek su valstybės pirklių veiklos vertinimo kaita, kiek su teisinės sistemos pakeitimais.

1861 m. panaikinus baudžiavą pirkliai prarado galimybę nusipirkti valstiečių ir taip dar priartėti prie bajorų padėties. Neteko galios ir leidimas važinėti karieta: tai, matyt, jau buvo nykstantis modernėjančioje visuomenėje atributas. 1874 m. įvedant privalomą tarnybą kariuomenėje panaikinta rekrutų prievolė, o 1887 m. panaikintas pagalvės mokestis valstiečiams. Tad nuo šių prievolių pirklius atleidžiančios ir juos taip išskiriančios privilegijos taip pat neteko reikšmės. Tačiau leidimas lankytis caro dvare, segėti špagą ir dėvėti gubernijos mundurą vis dar įstatymiškai, per simbolius / atributus palaikė pirklių aukštesnį socialinį statusą. Tiesa, kūno bausmės panaikinimas ir pasų lengvata, suteikianti judėjimo laisvę, vis dar galėjo būti patrauklios kai kurioms visuomenės grupėms. Ši privilegija, atleidusi nuo privalomos registracijos ir būtinybės gauti savo bendruomenės leidimą norint išvykti iš gyvenamosios vietos, labiau viliojo centrinių Rusijos imperijos gubernijų valstiečius ir miestiečius įsirašyti į gildiją, pirklių prestižui ji nebuvo reikšminga. Be to, įsirašymas į gildiją žydams suteikė galimybę apsigyventi ir plėtoti verslą už sėslumo ribos [35, ct. 694].

Pirmojoje XIX a. pusėje pirkliams suteiktos privilegijos pabrėžė jų kiek aukštesnę padėtį kitų sluoksnių tarpe, o amžiaus antrojoje pusėje dėl įstatymų pakeitimų daugelis privilegijų prarado reikšmę, pirklių socialiniam prestižui svarbesnė buvo visuomeninė veikla.

Nykstant luominei visuomenės struktūrai, niveliavosi luominiai skirtumai. Atitinkančius šią kaitą visuomenės mentaliteto pokyčius išreiškė ir 1898 m. birželio 8 d. nuostatai. Įsigalioję nuo 1899 m. sausio 1 d., nuostatai iš esmės panaikino tiesioginį verslo kategorijos pasirinkimo ir priklausymo pirklių gildijai ryšį [43, p. 87; 49, c. 26]. Nuo šiol verslo mokestis, imamas už teisę prekiauti ir verstis kitais verslais (išperkant patentą), buvo pakeistas turto mokesčiu, o mokesčio mokėtoju buvo laikomas ne asmuo, verslininkas, bet įmonė, nes mokestis buvo skaičiuojamas ne nuo asmens paskelbto kapitalo dydžio, bet mokesčių objektu tapo kiekviena verslo įmonė, nesvarbu, kiek jų turėjo savininkas [49, c. 26; 59, c. 44–45].

Iki XIX a. pabaigos pirklių buvo laikomas asmuo, kasmet skelbęs kapitalą ir išsipirkęs gildinį verslo liudijimą, kuris suteikė teisę verstis tam tikra ekonomine veikla. Nuo 1898 m. pirklių buvo laikomas asmuo, besiverčiantis tam tikros kategorijos stambiu verslu, už verslą sumokėjęs valstybės nustatytus mokesčius⁷ ir dar papildomai išsipirkęs pirklio liudijimą, kurio kaina pirmajai gildijai siekė 50 rub., antrajai – 20 rub. (laikiniai 1906–1908 m. – 75 ir 30 rublių) [36, ct. 533]. Tokiu būdu

gildinis mokestis buvo „perkvalifikuotas“ į savitą klubo mokestį, arba rinkliavą už priklausymą pirklių gildijai.

1898 m. įstatymo pakeitimai suteikė ir socialinės tapatybės pasirinkimo laisvę: komercine veikla besiverčiantys asmenys nebebuvo automatiškai priskiriami pirkliams kaip teisiškai išskirtai grupei, suteikiant tam tikrų privilegijų, bet priklausyti ar ne pirklių gildijai nuo tol buvo pasirenkama. Nors XIX a. pabaigoje pirklių socialinis statusas pasikeitė, tačiau teisiškai jie ir toliau buvo tapatinami su turtingais verslo sluoksniais. Valstybei pirkliai rūpėjo kaip patikimi ekonominio gyvenimo dalyviai ir lojalūs caro valdžiai bei tam tikrų socialinių reikmių vykdytojai. Iki XIX a. pabaigos pirkliai – pasiturintys miestiečiai, plėtoję komercinę veiklą, naudojęsi privilegijomis, kurios teisiškai artino juos prie bajorijos, bet anaipol neleido prilygti jai, – ir socialinėje sistemoje užėmę dar neaukštą padėtį, XIX a. pabaigoje tapo miesto aukštuomenės dalimi, buvo įtraukti į miestų valdymo institucijas ir į jų sociokultūrinį gyvenimą.

Išvados

Rusijos imperijos valdžia suformavo pirklių teisinę bazę ir skatino ekonominę ir socialinę jų veiklą, taip siekdama kurti stiprių verslininkų sluoksnį, iškeliant į jį socialiai aktyvių komercija besiverčiančių gyventojų grupę. Pirklių privilegijos neprilygino šio sluoksnio bajorams, nors ir leido pasijusti „bajoriškų teisių turėtojais“.

XIX a. pabaigoje, keičiantis įstatymams ir niveliuojantis tradicinėms socialinėms atskirtims, mažėjo ir pirkliams suteikiamų privilegijų socialinė reikšmė; įrašymas į pirklių gildiją iš esmės nebereikšė ko nors daugiau, nei paprastą leidimą verstis ko-

⁷ Besiverčiantis prekyba pagal pirmajai–antrajai kategorijoms išpirktą verslo liudijimą, arba pramonine veikla pagal pirmos–penktos kategorijos liudijimus, sumokant atitinkamus mokesčius, arba turintis laivybos įmones, už kurias priklausomai nuo verslo kategorijos dydžio sumokėjęs nuo 50 iki 500 rub. [34, n. IV].

mercija ar imtis kito verslo. Situaciją, kai komercine veikla besiverčiantys asmenys buvo tapatinami su pirkliais, kuriems buvo suteiktas tam tikras socialinis statusas, pakeitė 1898 m. įstatymas, koregavęs pirklių teisinį identifikavimą: stambaus verslo kategorijai priskirti ekonomine veikla užsiimantys asmenys galėjo patys pasirinkti, priklausyti gildijai ar ne, taip buvo įteisintas seniai susiformavęs verslo sluoksnis. Pirklių gildija virto komercija besiverčiančiųjų bendrija, už savanorišką narystę joje reikėjo mokėti tam tikrą „klubo“ mokestį.

Nuo pat gildijų įsteigimo pradžios imperijos teisinėje sistemoje pirkliai, neatsižvelgiant į jų socialinę kilmę, buvo „keliami“ į aukštesnį socialinį laiptelį už jų komercinę veiklą, bet luominės visuomenės piramidės viršūnėje vieta priklausė bajorams. Pirkliai, kaip dar vienas, greta bajorijos (ir dvasininkijos), aukštesnis visuomenės sluoksnis, valstybės pripažintas

de facto, kaip luomas *de jure* taip ir nebuvo pripažintas.

XIX a. imperijos teisėje pirkliai buvo tapatinami su verslo grupe, kuriai buvo suteiktos tam tikros ekonominės ir socialinės privilegijos, o mokesčių sistema atspindėjo pirklių identifikavimą su vidutinio ir stambaus verslo atstovais. Tačiau valstybė pirklius identifikavo ne tik kaip ekonomiškai veiklų, imperijai finansiškai naudingą socialinį sluoksnį. Suteikdama jiems socialinių privilegijų ir įtvirtindama pirklius kaip aukštesnio statuso miestiečių grupę, valstybė pirklius norėjo matyti kaip dosnius ir sąmoningus imperijos valdinius, visuomeninio ir religinio gyvenimo rėmėjus. Per labdaringą veiklą stiprindami socialinę tapatybę pirkliai prisidėjo, kad ir iš dalies, prie privataus viešosios ir kultūrinės sričių finansavimo, o ekonominės, komercinės veiklos raida buvo pozityviai susieta su kultūrinio gyvenimo plėtra.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

- 1867 m. gegužės 12 d. pažyma Kėdainių miestėlėnui dėl pirklio liudijimo suteikimo, *KAA*, f. I-61, ap. 2, b. 3509, l. 52.
- XIX a. devintojo dešimtmečio pirklių apdovanojimų sąrašas, *RGIA*, f. 20, ap. 2, b. 842a, l. 155v.
- Judelio Apatovo testamento nuorašas, skaitytas Daniilo Apatovo apeliacinio skundo metu, 1885 m. birželio 26 d., *KAA*, I-49, ap. 1, b. 14490, l. 7.
- Kauno antrosios gildijos pirklio Natano Natansono tarnybos lapo kopija, *KAA*, f. I-61, ap. 2, b. 5967, l. 1v.
- Kauno apygardos teismo 1889 m. balandžio 22 d. išrašas dėl pirklio Zelmano Zislios dvasinio testamento patvirtinimo ir vykdymo, *KAA*, f. I-49, ap. 1, b. 16174, l. 6–6v.
- Pirklio Berelio Fridmano 1891 m. birželio 23 d. sudaryto dvasinio testamento išrašas, *KAA*, f. I-49, ap. 1, b. 16961, l. 2.
- Kauno Dūmos rinkėjų priesaika, *KAA*, I-49, ap. 1, b. 11848, l. 24.
- Kauno pirklio Bernardo Monasevičiaus 1867 m. balandžio 13 d. liudijimas į Kauno policijos valdybą, *KAA*, f. I-61, ap. 2, b. 3509, l. 29.
- Kauno pirmosios gildijos pirklio Izaoko Sharanevskio 1898 m. rugpjūčio 10 d. prašymas į Kauno miesto valdybą, *KAA*, f. I-61, ap. 2, b. 3509, l. 189.
- Kauno pirmosios gildijos pirklio Scharijaus Novomeiskogo 1898 m. liepos 10 d. prašymas išduoti Kauno miestiečiui Izaokui Levinui verslo įgaliojimą, *KAA*, f. I-61, ap. 2, b. 3509, b. 6399, l. 182.
- Kijevo pirklių bendruomenės seniūno N. Čokolovo įstatymo dėl pirklių sluoksnio teisių projekto svarstymo 1894 m. užrašai, *RGIA*, f. 20, ap. 9, b. 44, l. 30.
- Pirklio Leibos Markuso 1900 m. vasario 9 d. prašymas į Kauno gubernijos valdybą, *KAA*, f. I-61, ap. 2, b. 6526, l. 1.

13. Raseinių miestelėnų žydų 1874 m. spalio 3 d. ir 1875 m. gegužės 16 d. prašymai Kauno gubernatoriui, *KAA*, I-49, ap. 1, b. 11848, l. 2v, 141.
14. Sankt Peterburgo pirmosios gildijos pirklio Zelmano Kaganio dvasinio testamento 1889 m. gruodžio 7 d. nuorašas, *KAA*, f. I-49, ap.1, b. 15716, l. 9.
15. Suvalkų gubernatoriaus 1893 m. rugpjūčio 23 d. laiškas Finansų ministrui dėl Marijampolės prekybos deputato Izraelio-Joselio Abelsono ir Marijampolės mokesčių inspekcijos nario Joselio Urvičio apdovanojimų, *RGIA*, f. 20, ap. 2, b. 842a, l. 69.
16. Teisingumo ministerijos leidimas suteikti garbės piliečio vardą Kauno antrosios gildijos pirkliams Natanui Natansonui ir Geržonui Verbalovskiui ir Kauno apskrities antrosios gildijos pirkliui Izaokui Kaplanui, *RGIA*, f. 20, ap. 2, b. 842a, l. 232.
17. Vilniaus gubernatoriaus 1893 m. liepos 6 d. prašymas dėl prekybos deputatų apdovanojimų, *RGIA*, f. 20, ap. 2, b. 729, l. 180–180v.
18. Vilniaus antrosios gildijos pirklio Aleksandro Zavadskio prašymas dėl mokesčio mažinimo, *LVA*, f. 517, ap. 1, b. 250, l. 24.
19. Vilniaus karo, Gardino, Kauno ir Minsko generalgubernatoriaus 1863 m. liudijimas, *RGIA*, f. 1343, ap. 39, b. 185, l. 4.
20. Исторический очерк обложения торговли и промыслов в России, съ приложением материалов по торгово-промышленной статистике. Санкт–Петербург, 1893, с. 94–115.
21. ПСЗ-1, т. XXII, 21 апреля 1785 г., № 16188.
22. ПСЗ-1, т. XXVI, 27 марта 1800 г., № 19347.
23. ПСЗ-1, т. XXIX, 1 января 1807 г., № 22418.
24. ПСЗ-1, т. XXIX, 8 ноября 1807 г., № 22678.
25. ПСЗ-1, т. XXXI, 1 ноября 1810 г., № 24403.
26. ПСЗ-1, т. XXXIX, 14 ноября 1824 г., № 30115.
27. ПСЗ-2, т. VII, 10 апреля 1832 г., № 5284.
28. ПСЗ-2, т. XXXV, 8 апреля 1860 г., № 35670.
29. ПСЗ-2, т. X, 19 февраля 1861 г., № 36657.
30. ПСЗ-2, т. XXXVIII, 1 января 1863 г., № 39118.
31. ПСЗ-2, т. XL, 9 февраля 1865 г., № 41789, ст. 1.
32. ПСЗ-2, т. XL, 9 февраля 1865 г., № 41779.
33. ПСЗ-3, т. XII, 6 ноября 1892 г., № 8708.
34. ПСЗ-3, т. XVIII, 8 июня 1898 г., № 15601.
35. СЗ, 1903, т. II, ч. 2.
36. СЗ, 1913, т. IX, отд. III.
37. AMBRULEVIČIŪTĖ, A. *Mažmeninė prekyba Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijose 1861–1914 m. (tinklas, plėtra, modernėjimas). Daktaro disertacija*. Klaipėda: 2010.
38. BAIRASŠAUSKAITĖ, T. Vilniaus pirkliai XVIII a. pabaigoje – XIX a. ketvirtąjo dešimtmečio viduryje: judėjų ir krikščionių padėties palyginimas. Iš *Žydai Lietuvos ekonominėje-socialinėje struktūroje: tarp tarpininko ir konkurento*: [straipsnių rinkinys]. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2006, p. 27–50.
39. CIVINSKAS, R. Kauno žydų integracija į miestiečių luomą. *Darbai ir dienos*, 2001, t. 28, p. 51–66.
40. CIVINSKAS, R. Rusijos politikos įtaka žydų miestiečių ekonominei veiklai. Iš *Žydai Lietuvos ekonominėje-socialinėje struktūroje: tarp tarpininko ir konkurento* [straipsnių rinkinys]. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2006, p. 51–78.
41. CIVINSKAS, R. Žydų miestiečių luominis statusas ir jo kaita XIX a. viduryje. Iš „*Žydų klausimas*“ *Lietuvoje XIX a. viduryje*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2004, p. 33–52.
42. NORTH, D. C. *Institucijos, jų kaita, ir ekonomikos veikmė*. Vilnius, 2003.
43. RIEBER, A. I. *Merchants & Entrepreneurs in Imperial Russia*. University of North California Press, 1982.
44. TYLA, A. Lietuvos pramonės buržuazijos formavimosi XIX a. antroje pusėje klausimu. *LTSR MAD, serija A*, t. 2 (9), 1960, p. 105–117.
45. TRUSKA, L. Lietuvos nežemdirbinės buržuazijos skaičius, tautinė sudėtis ir išsimokslinimas prieš Pirmąjį pasaulinį karą. *LTSR MAD, serija A*, t. 1 (50), 1975, p. 79–91.
46. VĖBRA, R. *Lietuvos visuomenė XIX a. antroje pusėje*. Vilnius, 1990.
47. БОХАНОВ, А. Российское купечество в конце XIX – начале XX веков. *История СССР*. Москва, 1985.
48. БОХАНОВ, А. *Крупная буржуазия России конец XIX века – 1914 год*. Москва, 1992.
49. БРЯНЦЕВ, М. В. *Культура русского купечества (воспитание и образование)*. Брянск, 1999.
50. ГАВЛИН, М. Л. Российское предпринимательство и его ответственность перед обществом. Iš *Буржуазия и рабочие России во 2-ой половине XIX – начале XX века. Материалы*

- XIX зональной межвузовской конференции Центрально-промышленного района России.* Иваново, 1993, с. 19–24.
51. ЕРМИШИНА, С. А., и НАУМОВА, Г. Р. Православный менталитет русского делового человека, буржуазия и рабочие России во 2-ой половине XIX – начале XX века. Из *Материалы XIX зональной межвузовской конференции Центрально-промышленного района России.* Иваново, 1993, с. 24–28.
 52. ИВАНОВА, Н. А., и ЖЕЛТОВА, В. П. *Словно-классовая структура России в конце XIX – начале XX века.* Москва, 2004.
 53. ЛЕРНЕР, Л. А. *Частная жизнь русского провинциального купечества в XIX в. (на прим. Кур. губернии).* Автореф. дис. на соиск. учен. степ. к. ист. н. Специальность 07.00.02. Курск, 2003.
 54. МАРКИНА, Т. Д. *Московское купечество: социальный портрет.* Учеб. пособие. Москва, 1999.
 55. ПОЛЕТАЕВА, Н. И. *Купечество Беларуси 60-е г. г. XIX века – начало XX века.* Минск, 2004.
 56. ФИЛАТОВА, Т. В. *Русское купечество в структуре административно-политической элиты России.* Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. полит. наук. Специальность 23.00.02 (Полит. ин-ты, этнополит. конфликтология, нац. и полит. процессы и технологии). Москва, 2006.
 57. ФРИЗ, Г. Л. *Сословная парадигма и социальная история России, Американская русистика последних лет. Императорский период.* Антология. Самара, 2000.
 58. ХАРИСЕЕВА, Н. В. *Московское купечество на рубеже XIX–XX веков: социокультурный анализ.* Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. культурологии. Специальность 24.00.01 (Теория и история культуры). 2009.
 59. ШАЦИЛЛО, М. К. *Социальный состав буржуазии в России в конце XIX века.* Москва, 2004.

LEGAL DEFINITION AND SOCIAL IDENTITY OF MERCHANTS IN THE RUSSIAN EMPIRE AT THE END OF THE 19TH CENTURY – THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Aelita Ambrulevičiūtė

Summary

In the law of the Russian Empire, a merchant meant a person declaring a certain guild-based capital minimum established by the state, who had no outstanding taxes to the state and who submitted a receipt of the taxes paid and purchased the guild certificate in his name. Merchant division to guilds provided them with different business opportunities and social privileges. A merchant guild was established as a certain business association or a corporate organisation, with its members entitled to certain social guarantees (privileges) from the state and the opportunity to strive for a prestige social status as remuneration for economic activities. Therefore, merchant privileges could neither be inherited nor awarded for life but for certain economic activities. Failed to purchase a trade certificate, a merchant used to be expelled from a guild, and his business enterprises were closed down. Hence, in the event of a failure or bankruptcy, a merchant did not only lose

capital but also social status. In such a way, economic activities were associated with social status. By means of social politics, the empire did not only carry out consistent and systematic formation of big business but also an economically strong group of entrepreneurs, an estate of city elite. The support of such estate could mean that the state entrusted merchants with one of the key roles in the economic life of the country, while merchants were identified with the representatives of big business. Even though the state looked with favour to big business by highlighting the exclusive position of merchants and their higher social status in the society and legally singled out this economically active social estate financially beneficial to the state by providing it with social privileges and establishing it as a group of townspeople of higher status, the nobility nevertheless retained the exclusive right to be considered the upper social class. The empire did not recognise merchants as a new upper social class next to the nobility.

Įteikta 2012 m. balandžio 17 d.

Priimta publikuoti 2012 m. birželio 14 d.